

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ”

Politică și identitate la românii din Ungaria dualistă
la începutul secolului al XX-lea
- Rezumatul tezei de doctorat -

Conducător științific:

Prof. univ. dr. *Sorin MITU*

Candidat:

Florina-Cosmina SAS (căs. RAITA)

Cluj-Napoca

2025

CUPRINS

INTRODUCERE	1
PARTEA ÎNTÂI – POLITICĂ	
I. ORIENTĂRI POLITICE ROMÂNEȘTI ÎN UNGARIA	
LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA	17
<i>Coordonate politice, economice și sociale ale Monarhiei Dualiste</i>	
<i>la începutul noului veac</i>	17
Capitolul 1. Activismul politic național – schimbarea tacticii politice a PNR și atitudini privind autonomia Transilvaniei	24
<i>a. Între combaterea dualismului și combaterea unirii Transilvaniei cu Ungaria</i>	26
<i>b. De la pasivism la activism politic, de la autonomie teritorială la autonomie națională și susținerea ideii de stat ungar</i>	34
<i>c. Influența factorilor externi asupra adoptării activismului</i>	40
Capitolul 2. Activismul politic guvernamental	45
<i>a. Partidul Moderat Român</i>	48
Capitolul 3. Socialismul românesc în Ungaria dualistă	52
Capitolul 4. Comportamentul electoral al românilor din Ungaria dualistă	56
<i>a. Cadrul legislativ al organizării alegerilor parlamentare, statistici privind electoratul din Ungaria dualistă și partidele politice</i>	58
<i>b. Prezența la vot a electoratului român din Ungaria dualistă în perioada 1901-1910</i>	61
<i>c. Factori determinanți ai participării la vot. Corupția și coruptibilitatea</i>	65
<i>d. Lipsa educației politice și indiferența electoratului român</i>	72
<i>e. Criterii în alegerea candidaților</i>	77
<i>f. Identitatea națională și atașamentul față de partid</i>	82
II. GRUPĂRI ȘI IDEI POLITICE ÎN CADRUL MIȘCĂRII NAȚIONALE ROMÂNEȘTI ÎN PERIOADA 1905-1914	89

Capitolul 1. Gruparea politică tradițional-dinastică	89
<i>a. Antecedente federaliste în Monarhia Habsburgică</i>	90
<i>b. Aurel C. Popovici, Franz Ferdinand și Statele Unite ale Austriei Mari</i>	93
<i>c. Raportarea românilor la federalism</i>	104
<i>d. Influența relațiilor internaționale asupra evoluției ideilor federaliste</i>	114
<i>e. Eșecul proiectelor federaliste</i>	117
Capitolul 2. Gruparea PNR centristă și negocierile româno-maghiare	122
<i>a. Premisele inițierii negocierilor româno-maghiare și István Tisza</i>	123
<i>b. Atitudini românești față de negocierile româno-maghiare</i>	130
<i>c. Războaiele Balcanice și Franz Ferdinand – factori decisivi în evoluția negocierilor româno-maghiare</i>	137
<i>d. Cauze ale eșecului negocierilor</i>	144
Capitolul 3. Gruparea oțelită și conflictul intergenerațional	147
<i>a. Conflictul generațiilor în mișcarea națională românească din Regatul Ungar</i>	153

PARTEA A DOUA – IDENTITATE

IDENTITĂȚI ȘI ATITUDINI CU VALENȚE IDENTITARE LA ROMÂNII DIN UNGARIA DUALISTĂ ȘI TRANSILVANIA INTERBELICĂ

<i>Delimitări teoretice și terminologice</i>	170
Capitolul 1. Identități complementare la românii din Regatul Ungar în primii ani ai secolului al XX-lea	179
<i>a. Patrie, patriotism și cetățenie</i>	180
<i>b. Identitate civică și loialitate dinastică</i>	187
<i>c. Identitatea regională</i>	201
<i>d. Construirea identității prin raportarea la alteritate și ideea de superioritate a românilor ca națiune în Regatul Ungar</i>	208
Capitolul 2. Opțiuni identitare în rândul ofițerilor români din armata habsburgică	218
<i>a. Identitatea supranațională</i>	220
<i>b. Onoarea ofițerească, identitatea grănicerească și militară</i>	229
<i>c. Identitatea națională</i>	240

<i>d. Identitatea teritorială</i>	250
<i>e. Asumarea identității multiple la ofițerii de carieră k. u. k.</i>	252
Capitolul 3. Indiferența națională în rândul românilor din Regatul Ungar	261
<i>a. Teorii istoriografice asupra indiferenței naționale</i>	262
<i>b. Indiferența la naționalism – lipsa de angajament pentru cauza națională</i>	267
<i>c. Etnicitatea cotidiană</i>	278
<i>d. Bilingvismul și alegerea școlii pentru copiii români</i>	285
<i>e. Căsătoriile mixte</i>	291
Capitolul 4. Atitudini identitare la românii din Transilvania – între asumarea națională, pragmatismul identitar și strategiile politice	299
<i>a. Regionalismul în conștiința și politica românilor transilvăneni în perioada interbelică</i>	301
<i>b. Autodeterminarea, importanța actului de la Alba-Iulia și semnificația zilei de 1 decembrie</i>	314
<i>c. Ideea de superioritate a românilor din Transilvania</i>	318
<i>d. Schimbarea identităților și pragmatismul identitar</i>	326
<i>e. Parcurs identitar și ideatic: Aurel Ciato, Nicolae Șerban și Grigore Moldovan la interferența dintre identități și idei politice</i>	339
CONCLUZII	357
BIBLIOGRAFIE	369

Cuvinte-cheie: mișcare națională, proiecte politice, comportament electoral, identități, loialism, naționalism, regionalism, indiferență națională, pragmatism identitar.

REZUMAT

În 10 ianuarie 1905, decizia luată de membrii Partidului Național Român din Transilvania și Banat cu privire la abandonarea pasivismului în favoarea activismului politic a reprezentat un moment de cotitură în evoluția politică a românilor din Regatul Ungar. Această dată și evenimentul asociat ei constituie, de asemenea, punctul inaugural al acestei teze de doctorat. Nu este vorba despre un început cronologic, căci multe dintre aspectele prezentate de-a lungul capitolelor următoare se referă la momente ceva mai îndepărtate în timp, unele coborând până către jumătatea secolului al XVIII-lea; ziua de 10 ianuarie 1905 și evenimentul asociat ei marchează însă încolțirea unor idei și întrebări fundamentale care au luat naștere în urma analizării acestui episod istoric: au trăit românii din Transilvania anterioară anului 1918 și cu perspectiva unui viitor alternativ celui proiectat de ideea unirii cu România? A fost, de fapt, ideea unirii cu România un proiect politic concret, formulat de oamenii politici ai epocii sau, mai degrabă, o construcție retrospectivă a istoriografiei, impregnată de o interpretare teleologică a istoriei românilor? Ce a însemnat trecerea la activism politic dacă nu chiar asumarea unei perspective și a unei viziuni asupra unui viitor ce reflecta realitatea din 1905, marcată de coexistența românilor cu celelalte națiuni, în cadrul unui stat multi- sau chiar supranațional?

Căpătând mult mai multe nuanțe, forme și ramificații, aceste întrebări sunt cele care constituie fundamentul cercetării de față, articulată în jurul problematicii evoluției politice și a dinamicilor identitare ale românilor din Ungaria dualistă (după 1918, din Transilvania României Mari) în primele decenii ale secolului al XX-lea, precum și a interacțiunilor mutuale dintre acestea. Tranziția la activism politic – o decizie care implica participarea românilor la alegerile parlamentare și la dezbaterile din cadrul Parlamentului din Budapesta – a generat două tipare de reacție distincte, ale căror trăsături principale generează la rândul lor o serie de noi dileme explorate sistematic de-a lungul cercetării. Prima dintre acestea este ilustrată de un fragment reprezentativ din scrierile lui Ioan Slavici din 1911: *atunci dar, când au luat hotărârea de a se organiza, ca să-și trimită oamenii de încredere în dieta ungară, românii din Regatul Ungar au admis că se poate asigura și pentru dâșii libertatea de dezvoltare în actualul stat ungar și au luat angajamentul de a face tot ceea ce omeneste e cu putință, ca să și-o asigure*¹. În contrast, o a doua reacție este exemplificată de cuvintele lui Octavian Goga, care în același an sublinia că

¹ Ioan Slavici, *Sbuciumări la românii din Ungaria*, București, Editura Minerva, 1911, p. 6.

soarta politică a neamului românesc poate fi mai degrabă îndrumată pe cărări bune de vrednicia lor, decât de slăbiciunea adversarului și că, indiferent dacă ne împăcăm sau ba cu guvernul unguresc, la urma urmei singura formulă hotărâtoare a existenței noastre rămâne: „prin noi înșine”².

Ce i-a determinat, așadar, pe Goga și pe Slavici – două personalități marcante ale spațiului cultural românesc, ambii profund angajați în apărarea identității naționale și în promovarea ideii dezvoltării națiunii române – să adopte poziții atât de contrastante în privința viitorului politic al românilor din Ungaria dualistă? În timp ce atitudinea lui Goga poate fi interpretată ca fiind în consonanță cu evoluțiile istorice care au culminat în 1918 prin formarea statului național unitar român, cea care surprinde este abordarea lui Slavici, care era, cel puțin aparent, partizanul unei colaborări româno-maghiare, asumându-și perspectiva unui viitor în interiorul structurilor statului ungar. Această opțiune reflectă de fapt, într-o măsură semnificativă, percepția de la 1911 a unei întregi generații de intelectuali și de români de rând pentru care ideea de stat național român care să includă și Transilvania și Banatul părea încă de neconceput. Prin urmare, din aceeași perspectivă identitară a românului atașat de ideea națională din care vorbea și Goga, Slavici a promovat ideea afirmării națiunii române în cadrul unui stat multinațional, prin intermediul colaborării cu autoritățile maghiare. În această ordine de idei, prezenta teză de doctorat își propune să deconstruiască și să analizeze astfel de atitudini și opțiuni divergente, alături de implicațiile lor complexe asupra identității și a demersurilor politice ale românilor din perioada Ungariei dualiste.

În sfera istoriografiei române, dar mai ales în istoriografia internațională, ultimele decenii au fost martorele unei reevaluări constante, dar și a unei abandonări progresive a interpretărilor teleologice care au dominat istoria națiunilor din cadrul fostei Monarhii Austro-Ungare. Perspectivile tradiționale presupuneau existența unui curs inevitabil și predeterminat al acestor grupuri etnice către constituirea unor state naționale independente, în contextul dezintegrării inevitabile a imperiului; începând însă cu ultimii ani ai secolului trecut și, într-un ritm mult mai accelerat în perioada actuală, cercetările au început să cuprindă tot mai multe date referitoare la progresul socio-economic și instituțional semnificativ pe care Monarhia Dualistă l-a înregistrat în perioada premergătoare Primului Război Mondial, evidențiind de asemenea orientările politice diverse ale reprezentanților naționalităților, care priveau și în alte direcții decât în cea a statelor

² Octavian Goga, *Ce e „Tribuna” zilelor noastre?*, Arad, Institutul Tipografic „Tribuna”, 1911, p. 69-70.

naționale. Mai mult decât atât, aceste demersuri relevă o diversificare a identităților asumate de indivizi și de comunități care, dincolo de naționalitate, și-au conturat o serie de alte atașamente identitare cu un rol decisiv în formularea unor proiecte și în adoptarea unor atitudini politice diferite, care împărtășeau însă ideea unui viitor comun în cadrul monarhiei multinaționale reformate.

Această teză de doctorat se construiește așadar în jurul ideii că la începutul secolului al XX-lea românii din Ungaria dualistă au imaginat multiple variante privind dezvoltarea lor națională, fără a se limita la proiectul constituirii unui stat propriu, național și independent. În acest context, ei și-au îndreptat atenția în direcția continuării conviețuirii alături de celelalte grupuri etnice într-o structură multinațională, propunând proiecte de reformare a Monarhiei Habsburgice sau a Ungariei, pentru a răspunde cât mai bine nevoilor comunității românești. Prima parte a cercetării își propune să analizeze evoluția ideilor și opțiunile politice ale românilor din Regatul Ungar în primele decenii ale secolului al XX-lea, punând în lumină dinamica transformărilor ideologice și strategiile adoptate în contextul socio-politic al epocii; deși la baza celei mai mari părți a inițiativelor politice au stat interesele naționale, alături de acestea s-au regăsit, în mod evident, o serie de considerente economice, sociale sau pragmatice ale celor care le-au susținut. Totuși, dincolo de aceste motivații, fie ele mai mult sau mai puțin dezinteresate, o contribuție esențială la formularea acestor proiecte au îndeplinit-o identitățile conturate și asumate de către români, din perspectiva locuitorilor unui stat multinațional aflați într-o poziție minoritară, dar având un statut deosebit în cadrul provinciilor în care au întrunit o majoritate numerică, fapt ce a influențat semnificativ forma discursului lor politic.

Revenind, în acest context, la poziția lui Ioan Slavici cu privire la tactica activismului politic adoptată de românii din PNR în anul 1905, poate fi conturată o altă întrebare de cercetare: căror convingeri ideologice, afilieri identitare sau loialități asumate de către Slavici trebuie să le fi răspuns opțiunea colaborării cu maghiarii și cea a unei conviețuirii pașnice cu aceștia în interiorul Regatului Ungar? La o primă evaluare (și într-o notă aproape absurdă), răspunsul pare să excludă identitatea națională, care, în schimb, ar fi fundamentat atitudinea radicală a lui Octavian Goga. Cu toate acestea, nu sunt puține ocaziile în care Slavici a vorbit despre atașamentul său față de națiunea română și despre angajamentul luat în privința luptei pentru dezvoltarea acesteia. Totuși, relatările sale din cadrul scrierilor din presă, din broșurile contemporane sau din memorialistică lasă loc pentru descoperirea unor loialități și atașamente

complementare identității naționale, pe care Slavici și le asumase de-a lungul vieții. Situația este valabilă în cazul unei mari părți a intelectualilor români din Ungaria dualistă, al căror traseu identitar va constitui obiectul celei de-a doua părți a acestei cercetări.

În pofida numărului ridicat de studii istoriografice care abordează temele și subiectele specificate anterior, bogăția surselor primare lasă locul identificării unor noi detalii și a unor noi interpretări asupra faptelor, menite să completeze cercetările publicate până în momentul de față și chiar să facă lumină în cazul unor controverse și dileme existente în istoriografie, inclusiv în perioada actuală. Astfel, în privința surselor primare utilizate pentru realizarea acestei teze de doctorat, memoriile, însemnările, amintirile, jurnalele, corespondența, scrierile de epocă, discursurile parlamentare sau electorale, programele politice și articolele de presă au fost cel mai frecvent abordate, în condițiile în care principala categorie socio-profesională ai cărei reprezentanți sunt analizați este aceea a elitei politice și intelectuale a românilor din Transilvania și Banat. Pe alocuri însă, în încercarea de a extinde aria de cercetare și asupra populației de rând, literatura, statisticile electorale și recensămintele au fost de asemenea folosite pentru conturarea unei imagini asupra atitudinilor politice și identitare ale acestui segment social greu de analizat, în contextul surselor documentare limitate.

La nivelul metodologiei de cercetare, analiza de text este cel mai frecvent utilizată, însoțită însă de metodele comparativă și prosopografică. Structura lucrării are la bază o organizare tematică, dar și una cronologică în cadrul temelor abordate, evoluând progresiv de la aspectele generale către specificitățile contextuale și particulare ale subiectului tratat. Cercetarea cuprinde două mari părți, desemnate și de titlul său: *Politică și Identitate*. În cadrul primei părți, cea dintâi secțiune conturează imaginea de ansamblu a mișcării politice românești din Ungaria dualistă în perioada cuprinsă între anii 1905 și 1914. Deși subiectul a beneficiat de o atenție sporită în literatura de specialitate, reevaluarea aspectelor referitoare la evoluția politică a românilor din cadrul Monarhiei Austro-Ungare se impune atât prin necesitatea unei abordări analitice reînnoite, cât și prin readucerea sa în actualitate, într-un context în care istoria – uneori interpretată într-o cheie teleologică – este frecvent instrumentalizată în sprijinul unor agende politice contemporane. Totodată, o incursiune detaliată în dinamica vieții politice a românilor din Ungaria dualistă contribuie în mod direct la atingerea obiectivului central al acestei teze doctorale: acela de a determina relația dintre sfera politicului și dimensiunea identitară, precum și modul în care acestea s-au influențat reciproc în perioada vizată.

Anterior analizei cuprinse de cele patru capitole ale acestei prime părți, câteva pagini îi sunt dedicate unei prezentări sintetice a principalelor coordonate politice, economice și sociale din Monarhia Dualistă la începutul secolului al XX-lea, evidențiind traiectoria ascendentă a parcursului său, care nu lăsa loc anticipării unei dezintegrări în viitorul apropiat. Cel dintâi capitol îi are în centrul atenției pe reprezentanții orientării activiste a naționalismului politic românesc, inaugurată de conferința Partidului Național Român din 10 ianuarie 1905. El examinează tranziția de la pasivism la activism politic și impactul acestei schimbări asupra revendicărilor de autonomie teritorială pentru Transilvania. Al doilea capitol se axează asupra orientării activist-guvernamentale din cadrul mișcării politice a românilor din Ungaria dualistă, oferind o atenție sporită proiectului Partidului Moderat Român. Al treilea capitol este dedicat unei prezentări succinte a grupării socialiștilor români din Regatul Ungar, având scopul de a sublinia diversitatea ideologică din cadrul mișcării politice românești, precum și faptul că, prin adoptarea socialismului, românii se raliau unui curent general răspândit în monarhie, care își găsea treptat tot mai mulți reprezentanți în rândul naționalităților. Ultimul capitol al acestei prime secțiuni cuprinde o analiză a comportamentului electoral al românilor din Ungaria dualistă la începutul secolului al XX-lea.

A doua secțiune din componența primei părți a lucrării explorează principalele direcții și proiecte politice care au caracterizat mișcarea națională a românilor din Transilvania la începutul secolului al XX-lea. Primul capitol al acesteia îi are în vedere pe reprezentanții grupării tradițional-dinastice, partizani ai proiectului federalizării Monarhiei Habsburgice, foarte atașați de ideea imperială și de reprezentanții Casei de Habsburg. Următorul capitol este dedicat unei analize a grupării PNR care promova ideea colaborării cu autoritățile de la Budapesta, având în centru reacțiile generate de negocierile româno-maghiare din anii 1910-1914. În cele din urmă, ultimul capitol al primei secțiuni cuprinde o descriere a orientării radicale a naționalismului românesc, care a luat forma grupării oțelite, una dintre facțiunile rivale care au avut un rol central în conflictul intergenerațional din cadrul mișcării naționale a românilor transilvăneni în anii 1910.

Cea de-a doua parte a lucrării, dedicată explorării problematicii identităților, include o serie de analize focalizate asupra atașamentelor identitare ale românilor și asupra modului în care acestea au fost modelate și gestionate. Primele pagini cuprind o fundamentare teoretică și terminologică a conceptului de identitate; în continuare, cel dintâi capitol analizează câteva

dintre atașamentele identitare asumate de către românii din Ungaria dualistă – precum patriotismul, cetățenia, identitatea civică, loialitatea dinastică și identitatea regională – care, alături de identitatea națională, au contribuit la formarea unui corolar identitar complex, facilitată de experiența conviețuirii alături de națiuni și comunități diverse în cadrele unui stat multinațional. Ca o continuare a acestei analize, dar și ca o exemplificare concretă a modului în care identitățile au fost asumate și armonizate într-o identitate multiplă, al doilea capitol abordează problema alegerilor identitare ale ofițerilor români din armata comună austro-ungară. Al treilea capitol explorează un subiect care a fost doar marginal abordat în istoriografia românească: indiferența națională. Acesta își propune să răspundă unor întrebări esențiale legate de aplicabilitatea acestui concept asupra evoluției identitare a românilor din Ungaria dualistă. De asemenea, capitolul analizează cum pot fi interpretate comportamentele din viața cotidiană care păreau să contravină principiilor naționaliste.

Ultimul capitol al lucrării abordează problema atitudinilor identitare ale românilor din Transilvania, punând accent asupra oscilării între identitate autentică, pragmatism identitar și strategie politică, extinzând cronologia cercetării inclusiv asupra primilor ani interbelici. Examinarea surselor utilizate pentru redactarea acestui capitol scoate în evidență importanța luării în considerare, în mod constant, a intereselor personale, materiale și politice ale elitelor care au contribuit la formularea discursurilor identitare. Structura celui din urmă capitol se construiește în jurul celor două atitudini identitare pregnante care au marcat evoluția politică a românilor transilvăneni în primii ani ai României Mari: regionalismul transilvanist și pragmatismul identitar. Analiza asupra pragmatismului este extinsă într-un ultim subcapitol care are în centrul atenției evoluția profesională și ideile a trei personalități reprezentative ale intelectualității românești din Transilvania, al căror parcurs începe în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și ia sfârșit în perioada interbelică. În final, concluziile tezei doctorale sintetizează constatările cercetării privind relația dintre politică și identitate, răspunzând întrebărilor deja formulate pe parcursul studiului introductiv.

În cele din urmă, rămân de menționat câteva detalii cu privire la necesitatea și, în același timp, la originalitatea unui astfel de demers științific în contextul multitudinii de studii și analize deja existente în istoriografie, axate pe tema mișcării politice și naționale a românilor din Monarhia Austro-Ungară (și cu precădere, din Ungaria dualistă). O primă precizare în acest sens ne readuce la problema perspectivei teleologice din care cea mai mare parte a cercetărilor de

până în ultimii ani au analizat istoria românilor. Îmbogățirea câmpului istoriografic cu un număr ridicat de studii care se distanțează de această cheie interpretativă este utilă și necesară, pe de o parte, pentru o reconstituire cât mai apropiată de adevărul istoric a parcursului românilor, iar pe de altă parte, pentru ralierea istoriografiei române la curentul general internațional, care afirmă deja de mulți ani ideea că Monarhia Austro-Ungară nu era sortită dezintegrării înainte de izbucnirea Primului Război Mondial. De asemenea, referirile constante la contextul extern care a influențat în mod radical formularea de proiecte politice, dar și trimiterile frecvente la situațiile similare celor în care s-au regăsit românii, caracteristice însă altor popoare de pe cuprinsul Monarhiei, vin pentru a sublinia faptul că evoluția românilor face parte dintr-un cadru mai larg al parcursului tuturor naționalităților din Monarhia Habsburgică.

Nu în ultimul rând, necesitatea și originalitatea acestei teze doctorale sunt argumentate de unele dintre subiectele principale abordate de-a lungul paginilor sale. Printre acestea se numără examinarea comportamentului electoral al românilor de rând din Ungaria dualistă de la începutul secolului al XX-lea și a reprezentativității electorale a Partidului Național Român, analizele asupra identităților conturate de românii din Monarhia Austro-Ungară, cu accent asupra indiferenței naționale sau a aspectelor care se distanțează de naționalitate. Prezentarea alegerilor identitare ale ofițerilor români din armata comună austro-ungară vine și ea să contribuie, printr-o notă de originalitate, la îmbogățirea cunoașterii istorice, concentrând atenția asupra unui grup socio-profesional aparte al comunității românilor din Monarhia Habsburgică și operând cu un concept foarte puțin abordat anterior, cel puțin în cadrul istoriografiei române: identitatea multiplă.

În cele din urmă, acest demers științific își propune nu doar să formuleze răspunsuri întrebărilor adresate de-a lungul studiului introductiv și al capitolelor ulterioare, ci și să genereze o serie de subiecte de dezbatere și ipoteze care să deschidă noi direcții de cercetare. Astfel, pe lângă scopul său inițial, această teză de doctorat aspiră să ofere o perspectivă inovatoare asupra unor subiecte deja intens discutate în istoriografie, precum și noi concluzii și întrebări privind evoluția politică și identitară a românilor din Ungaria dualistă.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. SURSE PRIMARE

A. *Memorii, jurnale, relatări, amintiri*

BĂRAN, Coriolan, *Reprivire asupra vieții. Memorii*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2009.

BOCȘAN, Nicolae, LEU, Valeriu, *Marele Război în memoria băcăneană (1914-1919)*, vol. I, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012.

BOCȘAN, Nicolae, LEU, Valeriu, BEDECEAN, Mihaela (eds.), *Marele Război în memoria băcăneană (1914-1919)*, vol. III, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, Centrul de Studii Transilvane, 2015.

BOROȘ, Ioan, *Memorialistica*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012.

BRANIȘTE, Valeriu, *Amintiri din închisoare*, București, Editura Minerva, 1972.

Idem, *Oameni, fapte, întâmplări*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.

Idem, *Jurnal (1923)*, Timișoara, Editura de Vest, 2005.

Idem, *Diariul meu de septiman (Jurnal de lecean, 1885-1886)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014.

DEACU, Horațiu C., *Ziarul unui erou. Însemnări făcute pe câmpul de luptă din Galiția, între 12 august-21 octombrie 1914, ziua în care autorul a fost ucis de un glonte dușman*, Gherla, Tipografia Augustin S. Deacu, 1930.

HOSSU-LONGIN, Francisc, *Amintiri din viața mea*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975.

MAIOR, Liviu, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles. Însemnări, Memorii, Scrisori*, Cluj-Napoca, Editura Sincron, 1993.

MIHU, Ioan, *Spicuri din gândurile mele politice, culturale, economice*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1938.

MUNTEANU, Cassian R., *Atacul. Însemnările de război ale unui soldat român din armata austro-ungară*, București, Editura Librăriei A. A. Stănciulescu, 1915.

PETROVICI, Ioan, *Figuri dispărute*, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1937.

SLAVICI, Ioan, *Opere. Vol. 9: Memorialistică: Varia*, București, Editura Minerva, 1978.

Idem, *Închisorile mele. Amintiri, Lumea prin care am trecut*, București, Editura Albatros, 1998.

Idem, *Opere. VI. Memorialistică. Închisorile mele. Amintiri. Lumea prin care am trecut*, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă – Editura Univers Enciclopedic, 2005.

SOHORCA, Iustin, *Restituiri*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019.

TALPEȘ, Petru, *Amintiri*, Timișoara, Editura Mirton, 2008.

TĂSLĂUANU, Octavian C., *Trei luni pe câmpul de războiu. Ziarul unui român, ofițer în armata austro-ungară, care a luat parte, cu glotașii români din Ardeal, la luptele din Galiția*, București, Editura „Librăriei Școalelor” C. Sfetea, 1915.

Idem, *Amintiri de la „Luceafărul”, Spovedanii V*, București, Tipografia „Bucovina” I. E. Torouțiu, 1936.

Idem, *Spovedanii, vol. I-V*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2020.

VAIDA-VOEVOD, Alexandru, *Memorii, vol. II*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995.

Idem, *Memorii, vol. IV*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1998.

B. Volume de documente, discursuri, stenograme

*** *Actele Comitetului Executiv al Partidului Național Român din Ungaria*, Arad, Tipografia Diecezană Gr-Ort. Română, 1911.

BOGDAN-DUICĂ, George, „Înțelepții de la Alba-Iulia. Notele stenografice”, în *Națiunea*, nr. 18, 24 ianuarie 1930.

BRANIȘTE, Valeriu, *Scrisoare către alegători, scrisă din însărcinarea comitetului județean Caraș-Severin al Partidului Național Român*, Lugoj, Tipografia Iosif Sidon, 1922.

CIATO, Aurel, *Problema minoritară la noi: conferință rostită la Timișoara, Lugoj și Cluj*, Cluj, 1927.

KOMAN, Artur, *Documente istorice maramureșene*, Vișeu de Sus, Tipografia Horovitz, 1937.

PĂCĂȚIAN, Teodor V., *Cartea de Aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub Coroana Ungară*, vol. VII, Sibiu, Editura Tipografiei Arhidiecezane, 1913.

Idem, *Cartea de Aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub Coroana Ungară*, vol. VIII, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1915.

ȚĂRĂU, Augustin, „*Cu moartea pe moarte călcând...* ”. *Românii din vestul Transilvaniei în anii Primului Război Mondial. Documente*, vol I, București, Editura Academiei Române, 2018.

C. Scrieri de epocă

*** *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria: Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria la „Răspunsul” dat de junimea academică maghiară „Memoriului” studenților universitari din România, Sibiu, 1892.*

BABEȘ, Emil, *Diagnoza: studiu asupra situațiunii politice a românilor din Ungaria*, Budapesta, Tipografia „Poporu Român”, 1910.

BARÎȚIU, George, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. III, Sibiu, Tipografia W. Krafft, 1891.

Idem, *Memorial compus și publicat din însărcinarea conferinței generale a reprezentanților alegătorilor români adunați la Sibiu în zilele din 12, 13 și 14 mai st. n. 1881, prin comitetul său emis cu această ocaziune*, Sibiu, 1882.

BODIU, Mihai, MOLDOVAN, Ștefan, „Protest contra Replicii edate în numele tinerimii universitare române”, în *Ungaria*, nr. 1-5, octombrie-decembrie 1892.

CHINEZU, Ion, „Bilanț ardelean”, în *Darul Vremii*, nr. 1, 1930.

CIATO, Aurel, *Note și reflexiuni la situația politică a românilor din Regatul Ungar*, Sibiu, Tipografia Iosif Marschall, 1905.

Idem, „Cronica politică. Criza dualismului”, în *Revista politică și literară*, 10, 1907.

Idem, „Cronica politică. România și evenimentele din Balcani”, în *Revista politică și literară*, 2, 1913.

Idem, *Cronici politice, fasc. I*, Blaj, Tipografia Seminarului Teologic Greco-catolic, 1908.

Idem, „În chestia împăcării româno-maghiare”, în *Revista politică și literară*, nr. 3-4, 1914.

Idem, *Scrieri politice, vol. I, 1906-1914*, Cluj, 1923.

CIURA, Alexandru, „Aurel Ciato. 1876-1933”, în *Societatea de mâine*, 3-4, 1933.

CLOPOȚEL, Ion, *Frământările unui an. 1918*, Sibiu, Biroul de Imprimerie „Cosânzeana”, 1919.

GHIBU, Onisifor, *După cinci ai de la unire. De ce mergem spre dezastru. Două scrisori deschise adresate d-lui. Octavian Goga*, Cluj, Tipografia Națională, 1924.

GOGA, Octavian, *Ce e „Tribuna” zilelor noastre?*, Arad, Institutul Tipografic „Tribuna”, 1911.

Idem, *Însemnările unui trecător. Crâmpoie din zbuciumările de la noi*, Arad, Institutul tipografic Nichin și Cons., 1911.

DE HERBAY, Silviu, *Reproducțiuni din scrisorile mele ca ofițer român din fosta armată austro-ungară*, București, Tipografia Serviciului Geografic al Armatei, 1921.

MANIU, Cassiu, *Considerații asupra importanței activității politice-naționale*, Cluj, 1905.

MANIU, Iuliu, *Patria de lux. Memorandul românilor din Transilvania (Ardeal, Banat, Crișana, Satu-Mare, Maramureș) prezentat M. S. Carol al II-lea în 15 decembrie 1938*, Cluj-Napoca, Erdélyi Híradó, 2001.

MOLDOVAN, Grigore, *Egy fűrdőidény Borszéken*, Cluj, Magyar Polgár, 1883.

Idem, „Datoriile noastre”, în *Ungaria*, nr. 1, 1891.

Idem, „Răspuns la memoriul tinerilor români din București”, în *Ungaria*, nr. 1-4, octombrie 1891-ianuarie 1892.

Idem, *Magyarok, románok. A nemzetiségi ügy kritikája*, Cluj, Gombos és Szupjár, 1894.

Idem, *A románság: politikai, történelmi, néprajzi es nyelvészeti közlemények*, vol. II, Becicherecul Mare, Pleitz Pál Könyvnyomdája, 1896.

Idem, „A piaristák melegében”, în *Öreg diák visszanéz*, Cluj, Editura Dr. György Lajos, 1926.

NEMOIANU, Petru, *Ardealul și Banatul după unire*, Cluj, Imprimeria Dr. Sebastian Bornemisa, 1925.

POPOVICI, Aurel C., *Chestiunea naționalității și modurile soluțiunii sale în Ungaria*, Sibiu, Institutul Tipografic T. Liviu Albini, 1894.

Idem, *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria*, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II, 1939.

RUSU ABRUDEANU, Ioan, STOICA, Vasile, *Habsburgii, ungurii și românii*, București, Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, 1915.

RUSSU-ȘIRIANU, Ioan, *Românii din statul ungar: (statistică, etnografie)*, Editura Autorului, 1904.

Idem, *Românii de peste Carpați*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1908.

STOICA, Vasile, *Suferințele din Ardeal*, Bacău, Editura Vicovia, 2014.

SLAVICI, Ioan, *Românii din Ardeal*, București, Minerva-Institut de arte grafice și editură, 1910.

Idem, *Sbuciumări la românii din Ungaria*, București, Editura Minerva, 1911.

Idem, *Opere, vol. X. Publicistică social-politică. Problema națională. Memorandul*, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2012.

ȘORBAN, Guilelm, *Administrația Ardealului. Studiu*, Dej, Tipografia lui L. Medgyesi, 1921.

TĂSLĂUANU, Octavian C., „Lupta dintre două neamuri. Politica lui St. Tisza și politica lui I. Maniu. O paralelă istorică”, extras din *Revista Convorbiri literare*, 7, 1940.

URSU, Ioan, *Idealul nostru, articole politice și conferințe*, Iași, Tipografia Națională I. S. Ionescu și M. M. Bogdan, 1915.

VAIDA-VOEVOD, Alexandru, *Mangra, Tisza și Tribuna. Un mănunchi de dovezi adunate din „Tribuna”*, Brașov, Tipografia A. Mureșianu, 1911.

D. Corespondență

IANCU, Gheorghe, CĂLIMAN, Valeria (eds.), *Valeriu Braniște, Corespondență, vol. II: 1895-1901*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986.

Idem (eds.), *Valeriu Braniște, Corespondență (1902-1910), vol. III: 1902-1910*, București, Editura Minerva, 1989.

IANCU, Gheorghe, CĂLIMAN, Valeria, MÂNDRUȚ, Stelian (eds.), *Valeriu Braniște, Corespondență, vol. IV: 1911-1918*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2001.

GOLDIȘ, Vasile, *Corespondență (1888-1934). Scrisori trimise*, vol I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1992.

MANGRA, Vasile, *Corespondență*, vol. II, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007.

VAIDA-VOEVOD, Alexandru, *Scrisori de la Conferința de Pace de la Paris-Versailles, 1919-1920*, Timișoara, Editura Risoprint, 2018.

E. Presă

Drapelul, VI, 1906 – X, 1910.

Gazeta Transilvaniei, XXIX, 1866 – XCVI, 1933.

Libertatea, I, 1902 – V, 1906.

Patria, III, 1921.

Românul, I, 1911 – X, 1920.

Țara noastră, III, 1909 – XIX, 1925.

Telegraful Român, XIII, 1865 – LVII, 1909

Tribuna poporului, IV, 1900 – XIV, 1910.

Unirea. Foaie bisericească-politică, XV, 1905 – XXXIV, 1924.

Viitorul, I, 1884.

2. LITERATURĂ DE SPECIALITATE

ANDERSON, Benedict, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Londra-New York, Verso, 2006.

ANCUȚA, Călin-Radu, *Arhiducele Franz Ferdinand și rolul său în relațiile româno-austro-ungare*, București, Fundația pentru democrație și educație politică, 2002.

BARTH, Fredrik, *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, Boston, Little, Brown and Co., 1969.

BERECZ, Ágoston, „Building a Bilingual Elite: „National Indifference” and Romanian Students in Hungarian High Schools (1867–1914)”, în *Austrian History Yearbook*, 54, 2023.

BILLIG, Michael, *Banal Nationalism*, Londra, Sage Publications, 1995.

Idem, „Banal Nationalism and the Imagining of Politics”, în Michael Skey, Marco Antonsich (eds.), *Everyday Nationhood Theorising Culture, Identity and Belonging after Banal Nationalism*, Londra, Palgrave Macmillan, 2017.

BOCHMANN, Klaus, „Conceptul de patriotism în cultura română”, în Victor Neumann, Armin Heinen (coords.), *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social politice*, Iași, Editura Polirom, 2010.

BOCHOLIER, François, „Elitele transilvane, între identitatea regională și expansiunea sentimentelor naționale”, în *Altera*, 25, 2004.

BOCȘAN, Nicolae, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat (secolul al XIX-lea)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997.

BOGZA, Miron Adrian, „Tezele federaliste ale lui A. C. Popovici. Evoluția și receptarea lor”, în *Studii de istorie a Banatului*, XIV, 1988.

BRETT, Daniel, „Indifferent but Mobilized: Rural Politics during the Interwar Period in Eastern and Western Europe”, în *Central Europe*, 16, 2, 2018.

BRUBAKER, Rogers, *Ethnicity without groups*, Londra, Harvard University Press, 2004.

BRUBAKER, Rogers, FEISCHMIDT, Margit, FOX, Jon, GRANCEA, Liana, *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*, Princeton-Oxford, Princeton University Press, 2006.

BRUCKMULLER, Ernst, „Was There a „Habsburg Society” in Austria-Hungary?”, în *Austrian History Yearbook*, 37, 2006.

BUCUR, Maria, WINGFIELD, Nancy M. (eds.), *Staging the Past. The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present*, West Lafayette, Indiana, Purdur University Press, 2001.

BURKE, Peter J., „Identity Change”, în *Social Psychology Quarterly*, 69, 1, 2006.

CALHOUN, Craig (coord.), *Social Theory and the Politics of Identity*, Blackwell, Oxford, Wiley, 1994.

CÂRJA, Cecilia, CÂRJA, Ion, *Abandonând „uniforma străină”. Românii ardeleni și bănățeni la despărțirea de imperiu (1914-1918)*, în Liviu Boar, Ioan Bolovan, Laura Stanciu (coords.), „Școală, biserică, stat și națiune în istoria României. Omagiu profesorului Cornel Sigmirean la împlinirea vârstei de 65 de ani”, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2021.

CÂRJA, Ion, MADLY, Lorand L., VAIDA, Dan-Lucian, „Din armata austro-ungară în România Mare. Destinul unui ofițer uitat: Albert Porkolab (1880-1920)”, în Lönhárt Tamás, Nagy Róbert Miklós, Hunyadi Attila-Gabór (coords.), *Modernizare economică, socială și spirituală în Europa Est-Centrală. In honorem Prof. Univ. Dr. Csucsuj István*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2017.

CIORĂNESCU, George, *Românii și ideea federalistă*, București, Editura Enciclopedică, 1996.

COLE, Laurence (ed.), *Different Paths to the Nation. Regional and National Identities in Central Europe and Italy, 1830–70*, Londra, Palgrave Macmillan, 2007.

Idem, „Differentiation or Indifference? Changing Perspectives on National Identification in the Austrian Half of the Habsburg Monarchy”, în Maarten Van Ginderachter, Marnix Beyen (eds.), *Nationhood from Below. Europe in the Long Nineteenth Century*, Basingstoke, Hampshire, Houndmills, 2012.

CRÎȘAN, Vasile, *Aurel C. Popovici (1863-1917)*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2008.

DEAK, István, *Beyond Nationalism. A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps, 1848-1918*, New-York – Oxford, Oxford University Press, 1990.

DEAK, John, „The Great War and the Forgotten Realm: The Habsburg Monarchy and the First World War”, în *The Journal of Modern History*, 86, 2, 2014.

EGRY, Gábor, *A Crossroad of Parallels: Regionalism and Nation-Building in Transylvania in the first Half of the Twentieth Century*, în Anders E. B. Blomqvist, Constantin Iordachi, Balazs Trencsényi (eds.), *Hungary and Romania Beyond National Narratives. Comparisons and Entanglements*, Oxford-New York, Peter Lang, 2013.

Idem, „The Strangers within. National Identity, Everyday Encounters and Regionalism in Transylvania 1918–1944”, Viktória Semsey (ed.), *National Identity and Modernity 1870-1945. Latin America, Southern Europe, East Central Europe*, Budapesta, Paris, KRE Könyvműhely, L'Harmattan, 2019.

Idem, „Regional Elites, Nationalist Politics, Local Accommodations. Center-Periphery Struggles in Late Dualist Hungary”, în Bernhard Bachinger, Wolfram Dornik, Stephan Lehnstaedt (eds.), *Österreich-Ungarns imperiale Herausforderungen. Nationalismus und Rivalitäten im Habsburgerreich um 1900*, Göttingen, V&R Unipress, 2020.

FATI, Sabina, *Transilvania. O provincie în căutarea unui centru. Centru și periferie în discursul politic al elitelor din Transilvania 1892-1918*, Cluj-Napoca, Centrul de Resurse pentru diversitate etnoculturală, 2007.

FERRÉOL, Gilles (coord.), *Cetățenie și integrare socială*, București, Editura I. N. I., 1999.

FISHER, Justin, FIELDHOUSE, Edward, FRANKLIN, Mark N., GIBSON, Rachel, CANTIJOCH, Marta, WLEZIEN, Christopher (eds.), *The Routledge Handbook of Elections, Voting Behavior and Public Opinion*, Londra și New York, Routledge, 2018.

FOX, Jon E., MILLER-IDRISS, Cynthia, „Everyday nationhood”, în *Ethnicities*, 8, 4, 2008.

GELLNER, Ernest, *Nations and Nationalism*, Ithaca-London, Cornell University Press, 1983.

GERÖ, András, *The Hungarian Parliament, 1867-1918: A Mirage of Power*, New York, Columbia University Press, 1997.

VAN GINDERACHTER, Maarten, „How to Gauge Banal Nationalism and National Indifference in the Past: Proletarian Tweets in Belgium’s Belle Époque”, în *Nations and Nationalism*, 24, 3, 2018.

Idem, „Possibilities and Pitfalls of the Concept of National Indifference”, în *Nations and Nationalism*, 29, 3, 2023.

VAN GINDERACHTER, Maarten, FOX, Jon (eds.), *National Indifference and the History of Nationalism in Modern Europe*, Londra și New York, Routledge, 2019.

HEGEDŰS, Nicoleta, HORVÁTH, Csaba, POPOVICI, Vlad (eds.), *Portrete de ofițeri de origine română din Armata de Honvezi (1868-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2020.

HITCHINS, Keith, „The Nationality Problem in Hungary: Istvan Tisza and the Rumanian National Party, 1910-1914”, în *Journal of Modern History*, 53, 1981.

Idem, *Afirmarea națiunii: mișcarea națională românească din Transilvania, 1860-1914*, București, Editura Enciclopedică, 2000.

HOBSBAWM, Eric, *Nations and nationalism since 1780: programme, myth, reality*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

HROCH, Miroslav, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, New York, Columbia University Press, 2000.

Idem, *European Nations. Explaining their Formation*, Londra-New York, Verso, 2015.

IGNAT-COMAN, Luminița, *Imagine de sine la românii ardeleni în perioada dualistă*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2009.

Eadem, *Transilvania între regionalism și integrare. Discurs identitar în perioada interbelică*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2018.

Eadem, „Majorități, minorități și identitate regională. Imaginea românilor despre maghiarii din Transilvania în perioada interbelică”, în S. Mitu (ed.), *Raporturi și imagini româno-maghiare*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut – Editura Mega, 2023.

ILOVAN, Oana-Ramona, SCRIDON, Ioana, HAVADI-NAGY, Kinga Xénia, HUCIU, Dănuț, „Tracing the Military Frontier District of Năsăud. Territorial Identity and Regional Development”, în *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 158, 2016.

IUDEAN, Ovidiu Emil, „Solidarități politico-naționale la românii năsăudeni în timpul alegerilor parlamentare de la începutul secolului XX”, în Constantin Bărbulescu, Ioana Bonda, Cecilia Cârja, Ion Cârja, Ana Victoria Sima (eds.), *Identitate și alteritate V. Studii de istorie politică și culturală*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011.

Idem, *The Romanian Governmental Representatives in the Budapest Parliament (1881–1918)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2016.

JUDSON, Pieter M., *The Habsburg Empire. A New History*, Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press, 2016.

Idem, „Where our commonality is necessary...”: Rethinking the End of the Habsburg Monarchy”, în *Austrian History Yearbook*, 48, 2017.

Idem, „Making Minorities and Majorities: National Indifference and National Self-Determination in Habsburg Central Europe”, în Emmanuel Dalle Mulle, Davide Rodogno, Mona Bieling (eds.), *Sovereignty, Nationalism, and the Quest for Homogeneity in Interwar Europe*, Londra, Bloomsbury Academic, 2023.

JUDSON, Pieter M., ZAHRA, Tara, „Introduction”, în *Austrian History Yearbook*, 43, 2012.

KARCH, Brendan, „Instrumental Nationalism in Upper Silesia”, în Maarten van Ginderachter, Jon Fox (eds.), *National Indifference and the History of Nationalism in Modern Europe*, Londra și New York, Routledge, 2019.

KANN, Robert A., DAVID, Zdenek V., *The Peoples of the Eastern Habsburg Lands, 1526-1918*, Seattle și Londra, University of Washington Press, 1984.

KARDOS, Atilla-Alexandru, K. U. K. *Infanterieregiment „Kaiser Leopold II” – Regimentul de Casă al Aradului*, Teză de doctorat, Universitatea de Vest din Timișoara, 2021.

KOHN, Gabriel, „Galben-negru până în măduva oaselor și dinastic până la exces”. Ultimul secol al ofițerului habsburgic”, în Ciprian Vălcău (ed.), *Splendoarea decadenței. Viena 1848-1938*, Timișoara, Editura Bastion, 2008.

KÜHRER-WIELACH, Florian, *Siebenbürgen ohne Siebenbürger? Zentralstaatliche Integration und politischer Regionalismus nach dem Ersten Weltkrieg*, München, De Gruyter Oldenbourg Verlag, 2014.

LENGYEL, Zsolt, *Haza és szülőföld. Tanulmányok a transzilvanizmus történetéhez (1867–1945)*, Cluj-Napoca, Editura Kriterion, 2022.

LIEBERMAN, Benjamin, „From Nationalism to National Indifference: Binary Logic and Sense of Time”, în *Nationalities Papers*, 2020.

LIVEZEANU, Irina, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, București, Editura Humanitas, 1998.

MAIOR, Liviu, *Mișcarea națională românească din Transilvania, 1900-1914*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986.

Idem, *Românii în armata habsburgică. Soldați și ofițeri uitați*, București, Editura Enciclopedică, 2004.

Idem, *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la identitate națională*, București, Editura Enciclopedică, 2006.

MARIN, Irina, *The Formation and Allegiance of the Romanian Military Elite Originating from the Banat Military Border*, Teză de doctorat, University College London - School of Slavonic and East European Studies, 2009.

Eadem, „Imperial into National Officers. K. (u.) k. Officers of Romanian Nationality before and after the Great War”, în Paul Miller, Claire Morelon (ed.), *Embers of Empire: Continuity and Rupture in the Habsburg Successor States after 1918*, New York – Oxford, Berghahn Books, 2019.

Eadem, „Pitfalls of Sovereignty: Romanian State Building on the Eve of Independence from the Ottoman Empire”, în *Central Europe*, 22, 1, 2024.

MÂNDRUȚ, Stelian, „Relația dintre gruparea federalistă a Partidului Național Român din Transilvania și cabinetul militar al prințului moștenitor Franz Ferdinand (1905-1910)” în Gabriel Bădăraș (coord.), *Istoria ca lectură a lumii: profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Iași, Fundația Academică „A.D. Xenopol”, 1994.

Idem, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național Român din Transilvania între anii 1905-1910*, Oradea, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, 1995.

MÂNDRUȚ, Stelian, ONOFREIU, Adrian, „Radiografia unui scrutin electoral (octombrie 1901, Năsăud)”, în Varga Atila, Iosif Marin Balog (coords.), *Diversitate culturală, realități politice și multiconfesionalism în Transilvania și Banat (sec. XVIII-XX)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014.

MIHĂILESCU, Ștefania, *Transilvania în lupta de idei: controverse în Austro-Ungaria privind statutul Transilvaniei*, părțile 2-3, București, Editura Silex, 1996-1997.

MILLER, Alexei, „National Indifference as a Political Strategy?”, în *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 20, 1, 2019.

MITU, Melinda, MITU, Sorin, *Ungurii despre români. Nașterea unei imagini etnice*, Iași, Editura Polirom, 2014.

MITU, Sorin, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, Editura Humanitas, 1997.

Idem, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, București, Editura Polirom, 2013.

Idem, „Imagining Transylvania as Romanian Land. From Regional to National Identity”, în Sorin Mitu (ed.), *Building Identities in Transylvania. A Comparative Approach*, Gatineau–Quebec, Symphologic Publishing & Argonaut, 2014.

Idem, „Românii ardeleni la începutul secolului a XX-lea. Loialități și identități în schimbare”, în Iosif-Marín Balog, Ioan Lumperdean, Loránd Mádly, Dumitru Țeicu (eds.), *Multiculturalism, identitate și diversitate. Perspective istorice*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2016.

NAGY, Imola Katalin, „Transylvanianism as Identity Discourse”, în *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 6, 3, 2014.

NEUMANN, Victor, *Conceptul de națiune la români și unguri. Un studiu despre identitățile politice*, Iași, Institutul European, 2013.

Idem, *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene*, București, Editura Rao, 2015.

OSTERKAMP, Jana, „Imperial Loyalties: Pluralism of Belonging, Territories, and Spaces in the 19th Century”, în *Nationalities Papers*, 50, 5, 2022.

PÁL, Judit, „Electoral Corruption in Austro-Hungarian Transylvania at the Beginning of the Dualist Period (1867-1872)”, în Frédéric Monier, Olivier Dard, Jens Ivo Engels (eds.), *Patronage et corruption politiques dans l'Europe contemporaine. 2. Les coulisses du politique à l'époque contemporaine XIXe-XXe siècles*, Paris, Armand Colin (Recherches), 2014.

PÁL, Judit, POPOVICI, Vlad (eds.), *Elites and Politics in Central and Eastern Europe (1848–1918)*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2014.

Idem, „Identity Choices between State and County Officials in late Habsburg Transylvania”, în Alexander Maxwell, Daša Ličen (eds.), *Habsburg Civil Servants Between Civil Society and the State*, Berghahn Books, 2025 (în curs de apariție).

PÁL, Judit, POPOVICI, Vlad, FEHÉR, Andrea, IUDEAN, Ovidiu Emil (eds.), *Parliamentary Elections in Eastern Hungary and Transylvania (1865–1918)*, Berlin, Peter Lang, 2018.

PALFY, Zoltan, „Nationhood Reasserted: Transylvanian Educated Elites before and after the 1918 Change of Sovereignty”, în Anders E. B. Blomqvist, Constantin Iordachi, Balazs Trencsényi (eds.), *Hungary and Romania Beyond National Narratives. Comparisons and Entanglements*, Oxford-New York, Peter Lang, 2013.

PAP, József, *Parliamentary Representatives and Parliamentary Representation in Hungary (1848-1918)*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2017.

PĂRĂIANU, Răzvan, „Poets vs. Politicians: Fin-de-Siècle Budapest and the End of Transylvanian Romanian Traditional Politics”, în Marius Turda (ed.), *The Garden and the Workshop: Disseminating Cultural History in East-Central Europe. In memoriam Péter Hanák*, Budapesta, Central European University – Europa Institut, 1999.

POPOVICI, Vlad, *Tribunismul (1884-1905)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008.

Idem, „The Reorganization of the Romanian National Party in Rural Areas of Lower Alba County prior to Parliamentary Elections in 1919”, în Sorin Radu, Oliver Jens Schmitt (eds.), *Politics and Peasants in Interwar Romania: Perceptions, Mentalities, Propaganda*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2017.

Idem, „Officiers et société civile roumaine en Transylvanie (1790–1867)”, în *Revue Roumaine d'Histoire*, 1-4, 2019.

Idem, „Parioți” și „renegați”. Reprezentanții politici români din Transilvania și Ungaria perioadei dualiste în istoriografie”, în Liviu Boar, Ioan Bolovan, Laura Stanciu (coords.), *Școală, biserică, stat și națiune în istoria României. Omagiu profesorului Cornel Sigmirean la împlinirea vârstei de 65 de ani*, Cluj-Napoca, Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, 2021.

RADU, Sorin, SCHMITT, Oliver Jens (eds.), *Politics and Peasants in Interwar Romania: perceptions, mentalities, propaganda*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2017.

RAITA, Florina, „Identity Choices among Romanian Officers in the Habsburg Army”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Historia*, 66, 2021.

Eadem, „Identități și loialități la românii din monarhia austro-ungară la începutul secolului XX”, în *Anuarul Școlii Doctorale „Istorie, Civilizație, Cultură”*, Serie nouă, II, 2022.

Eadem, „Comportamentul electoral al românilor din Ungaria dualistă la începutul secolului al XX-lea”, în Sorin Mitu (ed.), *Raporturi și imagini româno-maghiare*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut&Mega, 2023.

Eadem, „Considerații referitoare la atitudinile identitare ale românilor din Transilvania în primii ani interbelici”, în Sorin Mitu (ed.), *Românii și maghiarii: reprezentări și percepții în secolele XVIII-XX*, Cluj-Napoca, Editura Mega – Philobiblon, 2023.

ROTHENBERG, Gunther A., *The Army of Franz Joseph*, Indiana, West Lafayette, 1976.

SCHEER, Tamara, *Language Diversity and Loyalty in the Habsburg Army, 1868-1918*, Teză de abilitare, Universitatea din Viena, 2020.

SETON-WATSON, Robert W., *Prime impresii din Transilvania, în Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul: 1918-1928*, vol. III, București, Editura Cultura Națională, 1929.

SIGMIREAN, Cornel, „Elita românilor din Transilvania la 1918: educație, proiecte și opțiuni politice”, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca, Supliment Historica*, LV, 2016.

SINACI, Doru, „Eșecul tratativelor româno-maghiare din 1913/14 și rolul discursului politic în radicalizarea mișcării antidualiste a românilor transilvăneni (1910-1914)”, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coords.), *90 de ani de administrație românească în Arad. Culegere de studii și comunicări*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2010.

SMITH, Anthony D., *National Identity*, Londra, Penguin Books, 1991.

STANCIU, Laura, „Despre transferul cultural al unui concept. Patrie și patriotism în Transilvania epocii moderne”, în Liviu Boar, Ioan Bolovan, Laura Stanciu (coords.), *Școală, biserică, stat și națiune în istoria României. Omagiu profesorului Cornel Sigmirean la împlinirea vârstei de 65 de ani*, Cluj-Napoca, Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, 2021.

STERGAR, Rok, „National Indifference in the Heyday of Nationalist Mobilization? Ljubljana Military Veterans and the Language of Command”, în *Austrian History Yearbook*, 43, 2012.

STERGAR, Rok, SCHEER, Tamara, „Ethnic Boxes: the Unintended Consequences of Habsburg Bureaucratic Classification”, în *Nationalities Papers*, 46, 4, 2018.

SWANSON, John C., „Tangible Belonging and National Indifference: Being German in Interwar Hungary”, în *Nations and Nationalism*, 29, 3, 2023.

SZABÓ, Zsolt, „Adaptation, Assimilation, Integration, or Opportunism? The Case of a Family of Romanian Functionaries in Maramureș under Changing Regimes”, în Veronika Szeghy-Gayer (ed.), *Civil Servants under Changing Regimes in Central and Eastern Europe in the First Half of the 20th Century*, Košice, Institute of Social Sciences CSPS, Slovak Academy of Sciences, 2024.

TURDA, Marius, *The Idea of National Superiority in Central Europe, 1880-1918*, Lewiston-Queenston-Lampeter, The Edwin Mellen Press, 2004.

URBANITSCH, Peter, „Pluralist Myth and Nationalist Realities: The Dynastic Myth of the Habsburg Monarchy – a Futile Exercise in the Creation of Identity?”, în *Austrian History Yearbook*, 35, 2004.

WESTIN, Charles, BASTOS, José, DAHINDEN, Janine, GÓIS, Pedro (eds.), *Identity Processes and Dynamics in Multi-Ethnic Europe*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2010.

ZAHARIA, Ionela, *Clerul militar din Austro-Ungaria în Marele Război*, Teză de Doctorat, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, 2016.

ZAHRA, Tara, *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900-1948*, Ithaca și Londra, Cornell University Press, 2008.

Eadem, „Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis”, în *Slavic Review*, 69, 1, 2010.